

artistic text. It considers degrees of connection of humorous elements with the plot. Recreational techniques of humorous elements in different situations are analyzed. The main causes of partial recreation of humorous effect are defined.

Key words: translation, humor, artistry, recreation, plot.

УДК 811.161.2'42

Падар Ю., асп.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

**АКСІОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК: ПРИНЦИПИ
УКЛАДАННЯ, ОЦІНКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (на матеріалі
української мемуаристики Є. Чикаленка)**

У статті розглядаються розвиток, основні принципи та поняття аксіологічної лексикографії, а також робиться спроба побудувати модель аксіологічного словника на матеріалі мемуарної спадщини культурного діяча, видавця й мецената початку ХХ століття Є. Чикаленка.

Ключові слова: аксіологічний словник, оцінковість, мемуаристика, Є. Чикаленко.

Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком аксіологічності як лінгвістичного напрямку та очевидною необхідністю розробки й укладання відповідних словників, які б, зокрема, дозволили узагальнити мовленнєвий досвід окремої особистості, соціальної групи чи цілого народу, нації, виокремити типові й підкреслити індивідуальні аксіологічні смисли й дистинктивні засоби вираження оцінки, ставлення до явищ, подій, постатей тощо.

Аксіологічна лексикографія активно розвивається в польській школі етнолінгвістики (Є. Бартмінський, Я. Пузиніна, Т. Кшешовський, А. Богуславський, А. де Лазарі). На сьогодні бракує робіт, які б вивчали аксіологічні смисли та засоби їх вираження на матеріалі текстів однієї особистості, непересічного представника своєї соціальної групи, культурної епохи. Доцільність такого дослідження зумовлена тим, що залишаючись представником певної соціокультурної, етнічної, ідеологічної групи, яка, безперечно, впливає на характер і спосіб оцінок тих чи інших подій, постатей, явищ, автор також схильний демонструвати

власні ціннісні орієнтири та їх індивідуальні оцінки. Мета статті – запропонувати модель аксіологічного словника, що відображає максимально індивідуалізовану ціннісну картину світу культурного, політичного діяча, видавця, мецената початку ХХ століття Є. Чикаленка.

Предмет дослідження – принципи укладання аксіологічного словника на матеріалі мемуарної спадщини Є. Чикаленка.

Об'єкт дослідження – ціннісні домінанти та способи їх оцінки митцем у текстах.

Однією з перших спроб у галузі аксіологічної лексикографії став проект польського аксіологічного словника Є. Бартмінського, матеріали до якого було представлено на конференціях із циклу «Мова і культура» (Люблін, 80–90-і рр.). Результатом роботи польської школи етнолінгвістики став «Словник народних стереотипів та символів», перший і другий томи якого були надруковані в 1996 та 1999 роках у Любліні. Словник поділено на розділи (томи) за тематичним принципом: космос, рослини, звірі, людина, суспільство, релігія/демонологія, час / простір / міри / кольори. Ключовим при роботі над словником стало поняття стереотипу, що визначається як «уявлення про предмет, оформлене в певній суспільній рамці і визначає, чим цей предмет є, як він виглядає, як діє, як його трактує людина тощо» [7, с. 9], уявлення про такий предмет «закріплене в мові, доступне через мову і стосується колективного знання про світ» [7, с. 9].

Автори словника використовували метод «когнітивної дефініції» – «дефініція певного явища з погляду пересічного, звичайного носія мови, яка моделює стійкий зміст, що асоціюється з цим явищем у широких культурних сферах, масовій народній свідомості» [4, с. 15]. В основі такої дефініції – «наївне» (Ю. Апресян) пізнання людиною світу, що дає змогу залучити велику кількість контекстів, взяти до уваги не лише денотативне, але й конотативне значення слова, зумовлене низкою «екстралінгвістичних, культурних чинників» [5], «межі такої дефініції відкриті, а ознаки, що в ній наводяться, можуть належати до своєї категорії більшою або меншою мірою (градаційна належність)» [4, с. 15].

На думку О. Юдіна, метод когнітивної дефініції, що спрацьовує за умови обмеженого корпусу текстів, утруднює визначення в ситуації залучення ширшого дискурсивного матеріалу, оскільки обсяг контекстів розширюється, а «обмеження... матеріалу

неминуче викликає питання про критерії вибірки й вірогідності результатів» [4, с. 17]. На думку дослідника, проблему також складають визначення справжньої інтенції автора того чи іншого тексту і його функції (очевидно, що той самий текст надрукований у газеті, на листівці, виголошений на радіо чи на мітингу має різний вплив і, відповідно, відмінну прагматичну функцію).

Є. Бартмінський неодноразово пропонував взагалі вилучати дискурсивний матеріал при формуванні словникового визначення, оскільки «дискурсивна» інформація не є закріпленою в системі мови» [4, с. 17], утім, на думку О. Юдіна, цілковите вилучення дискурсивної інформації суттєво збіднить дефініцію, оскільки в окремих випадках під впливом дискурсу, контексту слово може цілком змінювати свою семантику або набувати нових конотацій: наприклад, слово «хустка» у своєму «системному» значенні визначається як «шматок тканини, яким жінка покриває голову...», що не має жодного аксіологічного, ціннісного навантаження і мало чим відрізняється від статті у тлумачному словнику, проте за умов залучення дискурсу, позамовних контекстів, слово «хустка» може ставати символом приниження, підпорядкованого становища жінки в ісламському світі, або уособленням свободи культурно-релігійного самовизначення жінки, засобом демонстрації емансипації [4, с. 18]. Очевидно, що ці значення мають виразний оцінковий складник.

Різні вияви аксіологічності узагальнюються у «Проекті «Слов'янського аксіологічного словника», який ініціювали О. Юдін, Є. Березович, М. Зубов. Новим у проекті є пошук підходу, який би сполучав діахронічний та синхронічний напрями вивчення «мови цінностей» і «враховував, по-перше, різні часові зрізи, по-друге, різні форми існування мови (літературна мова, діалект і, можливо, жаргон), по-третє, існування різних носіїв «мовного знання» [3].

Автори проекту визначають сутність «аксіологічного підходу» [3] і його призначення, що полягає у розгляді мови як «базової системи цінностей соціуму... і найважливішого джерела інформації про неї» [4], є інструментом, що використовується для аналізу мови в цілому або максимально індивідуалізованої мови певної особистості чи навіть конкретного тексту.

Такий підхід може бути використаний і для створення аксіологічного словника мови Є. Чикаленка на матеріалі його мемуаристики. Вибір саме цих текстів («Щоденник» і «Спогади») зумовлений тим, що мемуарна проза органічно поєднує в собі інтимність, сповідальність із публіцистичністю оповіді: автор

демонструє максимально індивідуальні судження, відстоює власні переконання й цінності, а з іншого боку, він залишається представником певної соціальної, етнічної, ідеологічної групи, яка не може не впливати на спосіб його суджень і оцінок.

У процесі укладання аксіологічного словника мови Є. Чикаленка необхідно враховувати: 1) критерії вираження оцінковості, 2) позначення словникової статті, 3) співвідношення індивідуального й колективного компонентів оцінкового значення, 4) тематичні групи реєстрових слів відповідно до розглядуваного матеріалу, 5) принципи добору матеріалу до словника.

Реєстр для словника добирається за критеріями, які характеризуються дослідниками як типові для вираження оцінного значення. Передусім оцінна семантика передається за допомогою різних частин мови: прикметників, які Т. Космеда поділяє на власне оцінні, що «не називають якостей об'єкта, але відображають мотив оцінки» [2, с. 23] та дескриптивно-оцінні, які сполучають якісну характеристику предмета з його оцінкою, як правило, це «семантично «прозорі» слова» [2, с. 23], та прислівників (О. Вольф) («...він робить вражіння **особливо талановитої, обдарованої природою людини і гаряче відданої відродженню української нації**» [6, с. 17]; «**Страшенно неприємно** вразила мене оця тенденція галичан відрізняти інтелігентну мову від народної...» [6, с. 264]). Іще одним спеціальним засобом вираження оцінковості є модальні слова (Т. Космеда) та модальні вирази (О. Вольф). Семантику оцінки можуть мати й іменники, які поєднують назву, ознаку об'єкта, а також суб'єктивне ставлення мовця («...хоробливий **егоцентрик** М. Кропивницький...» [6, с. 305], «...довелося опинитися в отім **пеклі**...» [6, с. 153] – про Петербург). Оцінкове значення мають також дієслова ментальної діяльності, відчуття і сприйняття (Т. Космеда) («**Обурила мене до краю ота самоволя, оте нахабство**, я яким охранка вмішується в наше життя...» [6, с. 21]). Предикативна позиція є типовою для диференціації дескриптивного й оцінного значення, оскільки в ній «актуалізуються й посилюються ознаки семи» [7, с. 31]. У функції оцінки можуть також використовуватися «лексичні запозичення» (Т. Космеда) («**Тепер очевидно, що Сінягін та Плеве – «мальчішкі» і «щенкі» в порівнянні з Століпіним...**» [6, с. 98]).

Оцінкове значення також може виражатися афіксально, найбільш типовими засобами вираження оцінки є емоційно-оцінні суфікси (демінутивні й згрублі) (Т. Космеда) («...**землячок**

Савенко...» [6, с. 95]). Оцінну семантику мають «експресивні висловлювання» [1, с. 32] («*Це ж повна деморалізація, це ж загибель!*» [6, с. 198]) і «синтаксичні фразеологізми», компоненти яких «пов'язані ідіоматично, а прями лексичні значення компонентів, що утворюють структуру, дещо послаблені» [2, с. 20].

У процесі побудови цілісної аксіологічної картини світу окремого митця, індивідуальності, беремо до уваги й можливість специфічних, нетипових проявів оцінковості, які мають безпосередній зв'язок й залежні від контексту, ситуації творення тексту. Наприклад, лексема «мазепинці», що вперше з'явилася у статті А. Савенка для газети «Новое время» «Мазепинський рух» на позначення організацій та окремих постатей, що виступали за відновлення української культури та національних ідей у значенні «зрадники», протиставляється лексемі «богданівці», що завдяки такому протиставленню набуває позитивної оцінки: «*Чорносотенні малороси, як Савенко, почали тепер називати себе богданівцями в пам'ять Богдана Хмельницького... Але по суті вони не «богданівці», бо Богдан приєднав Україну на автономних основах і відстоював автономію України... В дійсності ми «богданівці»... Драгоманов і Грушевський у своїх працях раз у раз були автономістами, а не сепаратистами і з політикою Мазепи нічого спільного не мали»* [6, с. 195]. Варто також враховувати, що оцінка може виражатися й контекстуально. Так, для негативної характеристики уряду автор «Щоденника» використовує цілу саркастичну оповідь про «коректурний курйоз» (Є. Чикаленко), через який було закрито газету: «*В реченні «Двор переехал из Зимнего Дворца в Царское Село», в слові «Двор» випала перша буква і вийшло, що «вор переехал в Царское село»* [6, с. 274].

Аксіологічність виражається за шкалою оцінювання «добре – нейтрально – погано», а тому відповідні позначки застосовуються у словнику: «позитивна оцінка» (позит. у словнику) і «негативна оцінка» (негат. у словнику). Залишається відкритим питання про маркування нейтрального значення, а також градування (прояв більшою чи меншою мірою) оцінки.

Якщо постає, подія чи явище набуває і позитивної, і негативної оцінки або оцінка змінюється з часом, ми вважаємо за доцільне розділяти ці значення. Наприклад, постає Б. Грінченка як приватної особи характеризується негативно, а як культурного діяча – позитивно:

Грінченко Б. – 1) позит. – український письменник, журналіст, науковець; професіонал, розбудовник української нації та культури: «*В найглухіші часи, коли, здавалося, український рух зовсім згас, він, мало чи не єдиний чоловік на Україні, не згубив віри у відродження України і всю свою велику енергію і працьовитість вжив для того, щоб розбудити громадянство*» [6, с. 103]

2) негат. – приватна особа з непростою вдачею: «*Грінченко... розказує, що ми його виперли з газети*» [6, с. 28], «... в громадським (особистім – Ю. П.) житті... це був надзвичайно тяжкий чоловік» [6, с. 104].

Повний спектр оцінних значень реєстрового слова ілюструється завдяки представленню його у всіх можливих контекстах.

Важливим також є питання співвідношення колективного й індивідуального в оцінці. Продемонструвати ступінь «індивідуалізованості» чи, навпаки, соціальної зумовленості оцінок Є. Чикаленка можна за допомогою зіставлень характеристик тих самих явищ, подій чи постатей у мемуарах його сучасників.

Добір реєстру відбувається не стільки за частотним принципом, скільки з урахуванням особливостей оцінковості у мемуаристиці. Специфіка щоденникових записів полягає в тому, що вони, фактично, з'являються як реакція принагідно до певної події, тому ми не можемо ігнорувати явища, події чи постаті, які згадуються в мемуарах лише один чи декілька разів, але при цьому є важливими для побудови цілісної картини світу початку ХХ століття. У таких випадках ми вважаємо необхідним посилатися на оцінки й характеристики сучасників Є. Чикаленка, а також звертати увагу на градацію оцінкових значень («дуже добре» чи «дуже погано»).

Оскільки об'єктом опису і, відповідно, оцінки у мемуаристиці Є. Чикаленка здебільшого стає суспільно-політичне і культурне життя української інтелігенції початку ХХ століття, доцільним буде виділити в аксіологічному словнику такі розділи: 1) *особистості*, який би включав оцінку постатей, культурних, політичних діячів, сучасників автора; 2) *організації* – оцінка організацій, угруповань, гуртків, що діяли в Україні на початку ХХ століття; 3) *події* – до розділу включено лише події, свідком яких був Є. Чикаленко, оскільки щоденникові записи передбачають реакцію на поточні події, а не аналіз минулого; 4) *явища* – важливі, визначні для українського культурного життя феномени (наприклад, цензура, українська мова тощо).

Відповідно до поставлених завдань ми уклали словникову статтю:

Грушевський М. – 1) позит. – культурний та громадський діяч, науковець геніальних здібностей: «...**заслуги його перед Україною безмірно більші за його хиби...**» [6, с. 122], «...Грушевського вважаю **високоцінним** для України, хоч в особистих стосунках він справді часом **дуже неприємний**, але такому **геніальному** чоловікові треба багато вибачати, бо **користь від його Україні величезна**» [6, с. 289], «...він належить до людей **безсмертних, як Котляревський, Шашкевич, Драгоманов, Франко, не кажучи вже про Шевченка**» [6, с. 299], «...коли й є дефекти в його особистій вдачі, то вони скоро забудуться, а лишиться тільки його **колосальна праця**» [6, с. 300], «... вдача зосталася та сама: **рухлива, повна запалу та енергій**» [6, с. 361]

2) негат. – амбітна, зарозуміла, непроста в особистих стосунках особа: «**При всіх своїх майже геніальних здібностях, він має в своїй вдачі щось таке, що відвертає від себе людей. У Львові він вже не має жадного приятеля і більшість робітників працюють з ним тільки з патріотизму...**» [6, с. 120], «Якби й щоденна газета була в руках Грушевського, то й вона стала б його **лейб-органом**, в яким **дрібненькі, підлесливі людиці курили б йому фіміам** і зробили б газету такою ж **нудною** як «ЛНВісник» [6, с. 121], «А тим часом у М. Грушевського раз у раз всі помічають якусь **зздрість** до Драгоманова; він навіть і хворого Франка **благословив написати препаскудну передмову до листів Драгоманова...**» [6, с. 121], «...М. С. Грушевський **відвернув своєю вдачею багато талановитих людей...**» [6, с. 171]

Отже, перспективи укладання аксіологічного словника мови Є. Чикаленка полягають у дослідженні індивідуальних особливостей оцінки явищ, подій та постатей митцем, а також формуванні повної ціннісної картини світу початку ХХ століття. Основне завдання при його укладанні – виділення аксіологічних смислів у текстах, а також представлення їх у максимально різноманітних контекстах, зіставлення способів оцінки у Є. Чикаленка та інших українських культурних діячів тієї ж епохи, що дало б нам можливість сформулювати враження про мемуарний дискурс ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Вольф Е. М.; [изд. 2-е, доп.] – М.: Едитория УРСС, 2002. – 280 с.

2. *Космеда Т. А.* Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / Космеда Тетяна Анатоліївна. – Х., 2001 – 34 с.

3. Проект «Славянского аксиологического словаря» // Электронный ресурс. Режим доступа: [<http://karija.narod.ru/Axiology/>]

4. *Юдін О. В.* Етнолінгвістичне вивчення народної культури і проблема дефініювання / Юдін О. В. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52 – С. 12-24.

5. *Юдин А. В.* Славянская этнолингвистика // Электронный ресурс. Режим доступа: [http://karija.narod.ru/Ethnoslavistics/yud_slav.htm]

6. *Чикаленко С. Х.* Щоденник (1907 – 1917) / Євген Чикаленко. – К.: Темпора, 2011 – 480 с.

7. *Slownik stereotypow i symboli ludowych. Tom I.* / redakcja Jerzy Bartminski. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 1996 – 439 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.13

Падар Ю., асп.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ: ПРИНЦИПЫ
СОСТАВЛЕНИЯ, ОЦЕНОЧНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОЙ МЕМУАРИСТИКИ
Е. ЧИКАЛЕНКО)**

В статье рассматриваются развитие, основные принципы и понятия аксиологической лексикографии, а так же делается попытка предложить модель аксиологического словаря на материале мемуаров культурного деятеля, издателя и мецената начала XX столетия Е. Чикаленко.

Ключевые слова: аксиологический словарь, оценочность, мемуаристика, Е. Чикаленко.

Padar, Y., PhD student,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**AXIOLOGICAL DICTIONARY: EXECUTION PRINCIPLES
AND EVALUATIVE INTERPRETATION (BASED ON UKRAINIAN
MEMOIRISTICS BY E. CHIKALENKO)**

Development, main principles and notions of axiological lexicography are considered in the article. It is also made an attempt to build model of axiological dictionary based on memoirs of editor, patron and important cultural figure of the beginning of XXth century E. Chikalenko.

Keywords: *axiological dictionary, evaluation, memoiristics, E. Chikalenko.*

УДК 811.161.1+81'42

Палатовская Е., к. филол.н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

СТРУКТУРНО-СМЫСЛОВЫЕ МОДЕЛИ ЭПИДЕЙКТИЧЕСКОЙ РЕЧИ (на материале выступлений академика Д.С. Лихачева)

В статье описаны структурно-смысловые модели (топосы), на основе которых осуществляется процесс порождения эпидейктического дискурса, а также рассмотрены способы синтаксической репрезентации выделенных топосов.

Ключевые слова: *структурно-смысловая модель, топос, топика, эпидейктический дискурс, синтаксическая репрезентация, сложное предложение.*

Топика, разработанная еще в античной риторике Аристотелем как система мыслительных операций и особая техника изобретения содержания речевого высказывания, на долгое время была забыта гуманитарными науками, а термин *топос* (*topos*) [*гр. Topos – место*] в некоторых изданиях приобретал отрицательную коннотацию и трактовался как «общее место, всем известная, избитая мысль» [2, с. 639].

Во второй половине XX века в связи с бурным развитием социально-гуманитарных наук и возникновением смежных дисциплин, поставивших в центр изучения человека с его нуждами и потребностями, возрождается интерес к топике как особой системе смыслообразующего пространства, а термин *топос* (*topos*) начинает активно использоваться в философии, риторике, лингвистике, литературоведении и др.

В зарубежном языкознании начало активизации внимания к топике положили труды Х.Перельмана, который в 1950-х годах,